

GELİŞEN TEKNOLOJİ KARŞISINDA KARŞILAŞTIRMALI EDEBİYAT ARAŞTIRMALARI

Dr. Emel KEFELİ*

Karşılaştırmalı edebiyat benzerlik, tesir ve yakınlık meselelerini inceleyen sistemli bir sanat olarak nitelenir. Diğer sanat şubelerine edebiyatı yaklaştıran, farklı milletlerin, farklı dil ve kültürlerin edebî metinlerini inceleyerek onlar arasındaki paralelliği, benzer ve farklı noktaları tesbit eden bu bilim dalı aynı zamanda felsefe, sosyoloji, psikoloji, sinema gibi sahalarla da edebiyat arasında ilişki kurarak okuyucunun ve araştırmacının meseleye daha geniş bir perspektif ile bakmasını sağlar.

Karşılaştırmalı edebiyatın ilk ve en basit tanımı "edebiyatı diğer ifade ve bilim alanlarına yaklaştırmak" şeklindedir. Ancak gelişen teknoloji ve dünyamızı gitgide küçülten, insanları birbirine yaklaştıran iletişim araçları karşısında karşılaştırmalı edebiyat araştırmalarının da kaynaklarının ve yararlanacağı alanların sayısı hızla artmaktadır. Bir edebî metin, sinematografik bir adapte - sinemaya aktarılan bir roman veya hikâye- bir senaryo bir müzik parçası ya da bir tablo ile de pekâla karşı karşıya getirilerek incelenebilir.

Bu karşı karşıya getirme, farklı dil ve kültürle ait olan metin ya da genel bir deyişle malzemenin aynı temayı işlemiş olması durumunda araştırmacıyı mukayeseye ve bu homojen malzemedeki ortak ve farklı unsurları tesbite yönlerecektir. Bu tesbiti izleyen aşama ise farklılıklar veya benzerlikler üzerinde düşünme ve hüküm verme sürecidir. Ancak bu hüküm aşamasında araştırmacının elindeki malzemenin ait olduğu kültürü, gelenekleri ve geçirdiği evreleri gayet iyi tanıması ve hükümlerinde acele etmemesi en önemli husustur.

Bu "tesbit ve hüküm" safhası şeklinde iki aşamada gerçekleşen karşılaştırma işlemi "X ve Y" formülü ile açıklanabilir.

- X bir kıt'a, bir medeniyet, bir millet, bir yazarın külliyatı, yazar-hayatı ve edebî şahsiyeti, hatta bazen tek bir metin, metinden bir bölüm, bir cümle veya tek bir kavramı ;

- "ve" bağlacı Y'nin X karşısında; ya da X'in Y karşısında: yargılanması, incelenmesi, tesir altında kalması veya tesir etmesi, yönlendirilmesi v.b. işlemleri

- Y ise bu işlemlerin hangi metin ya da malzeme karşısında yapılması gerektiğini ifade etmektedir.

---

* Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araş. Enst. Öğretim Üyesi

Araştırmacı X'i ya da Y'yi merkez olarak almakta serbesttir. Örneğin herhangi bir temayı ele alıp bunu Türk edebiyatını merkez alarak inceleyebileceği gibi aynı temayı Arap, Fars, Fransız, İngiliz, Rus ya da Amerikan edebiyatlarından birini merkez alarak incelemesi de mümkündür.

Metinler veya daha genel bir deyişle karşılaştırılan malzemedeki benzerliklerin ya da farklılıkların tesbitinde rol oynayan faktörler ise şöyle gruplandırılabilir:

1- Okumalar: Burada söz konusu olan yazarın okuduğu ve beslendiği metinlerin tesbitidir. Ancak günümüzde yapılan tesir araştırmaları için okumalar yetersiz kalmaktadır. Zira yazarın sinema, opera ve diğer görsel sanatlar ve internet aracılığıyla ulaşabileceği çeşitli kaynaklardan beslenme ihtimali gelişen teknoloji sayesinde hızla artmaktadır.

2- Tercümelemler: Yazar tüm dünya dillerini bilmeyebilir. Ancak tercümelemler aracılığıyla dünya edebiyatının birçok eserine, eserine olmasa bile bu eserlerden tercüme edilmiş seçme metinlere ulaşabilir.

Postmodern eserlerdeki kolaj ve montaj teknikleri, metinlerarası ilişkiler de yazarı sürekli kendi fikirlerini süsleyecek metinler aramaya yönelttiğinden tesir araştırmaları günümüzde gittikçe zorlaşmaktadır.

Tercüme ve adapteler karşılaştırmalı edebiyat araştırmalarının en önemli kaynakları arasındadır. Tercümelemlerin aktarıldıkları dilde ne gibi değişikliklere uğradıkları, eklenen ve atlanan bölümler gibi hususlar metnin çevrildiği dil ve kültür açısından önemli ve incelenmesi gereken hususlardır. Orjinal metnin ve ana metnin dil ve üslup özelliklerinin incelenmesi de bu sahada yapılması gereken araştırmalar arasında yer almaktadır.

Valery'nin de belirttiği gibi şairlerin büyüklüğü düşüncelerinde hafifçe farkettileri bir şeyi, sözcükleriyle güçlü bir biçimde ifade edebilmelerinde gizlidir. Bu bakımdan karşılaştırmalı edebiyat araştırmalarında stilistik (üslup araştırmaları) de yardımcı bir saha olarak görülmektedir.

3- Seyahatler ve seyahatnameler: Seyahat, mazisi çok eskilere uzanan bir tür kültür pratiğidir. Tarihi olduğu kadar antropolojik bir cephesi de vardır. "Diğeri" ile dolaysız münasebet şeklinde de tanımlanır. Araştırmacı seyahatleri yaşamış, canlı bir kültür deneyi olarak niteler. Seyahat eserleri ise kültür tarihi için kaynak oluşturan önemli birer malzemedir. Bunlar aynı zamanda hayali seyahatleri, ütopyik roman ve macera romanlarını da besleyen kaynaklar arasında sayılırlar.¹

Karşılaştırmalı edebiyat alanında çalışanlar için de seyahatnameler önemli bir kaynaktır. Gelenek ve görenekleri, sosyal yaşamı yerinde görüp inceleyen seyyah, ister istemez görüp yaşadıklarını kendi kültür ve yaşam biçimi ile mukayese eder. Abbé Prévost'dan Jules Verne'e kadar birçok yazarın eserlerini

---

¹ *Métamorphoses du récit du voyage*, Paris, Champion, 1986.

yazarken seyyahların ve ünlü denizcilerin seyahat izlenimlerini anlatan metinlerden oluşan antolojilerden yararlandıkları dikkati çeker.²

Ancak seyahatle ilgili her çalışmanın karşılaştırmalı edebiyat araştırması olduğu da düşünülmemelidir. Çünkü bu tür bir çalışmanın karşılaştırmalı edebiyat literatüründeki örneklerinde de görüleceği gibi değişik kültür ve medeniyetlerden gelen seyyahlar tarafından belli bir bölgeye yapılan seyahatleri kapsamaması gerekmektedir. Örneğin, *La Sicille au XVIII ème siècle vue par les voyageurs étrangers. Strasbourg, Heitz, 1955 / XVIII. yy'da Yabancı Seyyahların Gözüyle Sicilya* adlı eserde olduğu gibi.

Farklı kültür ve medeniyetten kişilerin farklı ve benzer tesbitlerinin incelenmesi, bu tür çalışmaların hüküm bölümünde yer almak zorundadır. Tek bir edebiyat içinde yapılan bir araştırma bu kapsama girmez. Ancak bu tür araştırmalar için bir basamak oluşturur.

Diderot *Encyclopédie*'de "Seyyah" maddesinde "seyahatlerini anlatan kişinin yalancı olduğunu" söyler. Bu noktadan hareket ettiğimizde bir seyahat yazısında gerçek ile hayali birbirinden ayırmak pek kolay değildir, hatta imkânsızdır.

Karşılaştırmalı edebiyat araştırmalarında seyyah-yazarın anlattıklarını hangi çerçeve içinde işlediğine -bir başka deyişle yalanlarını hangi mantıkla kurduğuna- dikkat edilmesi gerekir. Objektif bir metin haline gelen yalanların edebi planda kullanılabilir olanları üzerinde durulmalıdır. Seyahat-edebiyat ilişkisine kronolojik olarak baktığımızda bu gelişmede iki önemli evre ile karşılaşırız.

a- Hac yolculuğu

b- Keşifler ve turistik seyahatler.

Hac yolculuğunun tabii ki diğer seyahatlerden farklı bir konumda incelenmesi gerekir. Arap edebiyatındaki incelemelerde de bu iki seyahat birbirinden ayrı ele alınır. Rihla ve safar şeklinde karşılanan bu iki seyahat arasındaki fark daima dikkate alınmalıdır.³ Hac yolculuğu bu dünyanın geçici olduğunu hatırlatan ve ebedî mutluluğun yolunu gösteren bir arayış, huzura götüren bir güzergâhtır. Ancak bütün bir Orta çağ süresince hristiyanlar arasında gruplar halinde ve binbir zorluklara katlanarak gerçekleştirilen bu yolculukların rehberleri, yolda uyulması gereken ve zaman içinde basmakalıp bir hale gelen tavsiyeleri ile âdeta günümüzün turistik gezilerinin başlangıcını oluşturmaktadırlar.

Başka bir zamanda ve farklı bir mekândaki insanların yaşamlarını, gelenek ve göreneklerini, düşüncelerini yansıtan seyahat eserleri coğrafi, tarihî aynı zamanda da sosyal ve kültürel bir değişimi ifade eden kaynaklardır. Özellikle de

² "Les Littératures des grands voyages aux XVIe et XVIIe siècles.", *Cahiers de l'Association internationale des Etudes françaises*, 1975, no: 27.

³ "Le Voyage dans la littérature arabe moderne", *RLC*- 1994 / 1

Aydınlanma dönemi (18. yy) ve romantizmin gelişmesine (19. yy) paralel olarak sayılarında hızlı bir artış görülür.

19. yy sonu ve 20. yy'daki seyahat eserleri daha çok diplomatların kaleminden çıkan, hatıra ve izlenimlerini dile getiren örneklerdir. İki dünya savaşı arasında ise gazetecilerin anı ve izlenimleri ve röportajları ile beslenerek farklı bir gelişme gösterirler. Seyahat eserleri her zaman karşılaştırmalı edebiyat araştırmaları için farklı bir kültürle karşı karşıya gelen yazarların izlenimleri olarak değer taşımaktadır.

4- Gelişen teknolojinin getirdiği yeni kaynaklar:Gelişen teknoloji karşısında 20. yy da yazarın izlediği bir film, bir tiyatro ya da opera sahnesi ya da internet aracılığıyla karşılaşacağı bir metin de eserlerde önemli bir motivasyon oluşturabileceği için bu tür kaynakların da tesir araştırmalarında önemli birer faktör oldukları unutulmamalıdır. Ancak bunların tesbiti mümkün değildir.

Eğer karşılaştırmalı edebiyat farklı edebiyatları daha iyi anlamak için birbirlerine yakınlaştırmak, etkileşimlerini, ortak noktalarını incelemek ise pekâla bu yakınlaşma 20. yy'ın en önemli sanat şubelerinden olan sinema, fotoğraf ve yazılı edebiyat arasında da oluşabilir. 20. yy'da romanın bir uzantısı olarak algılanan sinemanın gelişmesi ile oluşan bazı modern kültür problemlerinin çözülmesinde de iki ayrı türün yakınlaşması, hikâye veya romanın senaryolaştırılmasına uygulanan tekniklerin incelenmesi gibi meselelerde iki ayrı tür ve tekniğin mukayesesi karşılaştırmalı edebiyat araştırmaları içinde bir alt grup oluşturularak incelenir.

Sinema ve televizyon günümüzde estetik olmaktan çok eğitici bir rol üstlenen iletişim araçlarıdır. Sosyal yaşamı yönlendiren ve izleyenleri doğrudan etkileyen araçlar olarak bunların sosyolojik boyutuyla da incelenmesi gerekmektedir. Goethe'nin *Genç Werther'in Acıları* adlı eserinin yayınlanmasıyla gençler arasında intihar olaylarının yaygınlaşması, romanların kurmaca dünyasına kendilerini kaptırarak hayal/hakikat karşıtlığını acı bir biçimde yaşayan kadınların durumu (Bovarisme) gibi edebî eserlerin toplum hayatı üzerindeki olumsuz etkilerini günümüzde artık sinema ve televizyonlardaki dizi filmler üslenmektedirler.

Modern romanın teorisyenleri arasında sayılan Alain Robe-Grillet roman üzerindeki düşüncelerini beyan ederken, roman yazmak ile film çevirmenin birbirlerinden tamamen farklı işler olduğunu belirtir. Sinema-roman yakınlaşması ve sinemacılar ile roman yazarlarının gittikçe yoğunlaşan ortak çalışmaları, dikkate alındığında bu fikir paradoksal görünür. Yazılı ve görselin karşılıklı iletişimleri meselesi tenkit açısından özel bir direnç ile karşılaşır. Edebî eserleri incelerken dilbilimsel kriterlere ve dil özelliklerine dayanma, eseri göndergeler açısından ele alma zorunluluğunu getirmiş ve gönderge/anlam ilişkilerini incelerken de tenkitçiyi ister istemez görselin görevini üslenen gönderge ile göndergenin anlam yükünü incelemek zorunda bırakmıştır. Bu da kelimeyi resim olarak düşünecek olursak resmi izleme ve ardındaki anlama ulaşma sürecini

getirmektedir. Çağdaş toplumlarda resim "gerçeğin objektif doğallığı" olarak algılanır. "Resim hayattır", "sinema ise dünyaya açılan pencere"⁴

Sinemanın roman üzerindeki tesirinde öznel bir anlatımı ve tasvir edilen gerçeğin gerçekçi bir belâgat ile (rhétorique) okuyucuya doğrudan ulaştırılması gibi endişelerin önemli bir rolü vardır. Son dönem romanlarında bilinçli olarak gerçekçilikten uzaklaşan yazarların sinemanın tesiri altında kalmaları da kaçınılmazdır. Sinema ve roman yani iki toplumsal iletişim aracı rekabete ve tesire dayanmayan günün koşullarına uyum sağlayabilmek için birbirinden yararlanma ve birbirini tamamlama şeklinde niteleyebileceğimiz tuhaf bir ilişki içine girerler.

21. yüzyıla hazırlanan insanoğlu hızla ilerleyen teknoloji karşısında hayal gücünü bir kitabın sayfaları arasına sığdıramamakta ve muhayyilesini artık resmin engin dünyasına teslim ederek işletmek istemektedir. Radyonun ilk icad edildiği yıllarda bir hikâyeye o garip kutudan çıkıp nasıl odamıza ulaşıyor ve hayal gücümüz ile beslenerek odalarımızda yeniden yaşıyorsa sinema da göze ve kulağa hitab ederek beynimizde tablolar halinde yaşanmaya başlamaktadır. 13 ve 14. yüzyıla hatta daha da eskilere uzanan kitap okuma saatleri nasıl ses, görüntü ve hikâyeye üçgeni içinde ilgiyi arttırıyorsa günümüzde de sinema göze, kulağa hitab ederek resmin kalıcılığından yararlanak insanları meşgul edip hayal güçlerini çalıştırmaktadır. Bu arada her evin yaşamının bir parçası olan ve sosyolojik açıdan büyük önem taşıyan televizyonun da günümüz insanının yaşamında özellikle de üçüncü dünya ülkelerinin insanların hayatında önemli bir yeri vardır.

Bu noktada bir romanın senaryolaştırılması veya sinematografik bir üslup ile yazılan romanlar ayrı bir inceleme sahası oluşturmaktadırlar. Roman sinematografik bir yaklaşımla yeniden yazılırken orjinal metin ne gibi değişikliklere uğrar. Bu araştırma roman ve senaryo aynı yazarın kaleminden çıktığı zaman önem kazanır. Yoksa romanın ve senaryonun ayrı ayrı kişilere ait olması halinde mesele karşılaştırmalı bir inceleme olmaktan çıkacaktır. Araştırmacı iki ayrı şahsiyetin eserlerini incelemek gibi bir hususla karşı karşıya kalır.

Bir romanın ekrana aktarılmasında kaçınılmaz bir son vardır. Sartre, Robe-Grillet, Marguerite Duras gibi yazarların sık sık denedikleri gibi sinemanın romana aktarılması, yani senaryo olarak yazılış bir metnin romana çevrilmesi de yine farklı zorluklar arz etmektedir. Ama tüm bu çeviriler yeni bir türün, bir ara türün -ciné-roman'ın- oluşmasına sebep olur. Burada asıl sorun izlenmek, görülmek üzere hazırlanan bir metnin ne derece okunabilir olacağıdır.

Romanın sinemaya uyurlanmasında kelimedenden resme; senaryonun romanlaştırılmasında ise resimden kelimeye geçiş şeklinde çalışma çift güzergâh içinde gerçekleşmektedir. Ancak burada iki sanat şubesi arasında kalmaktan çok uyarlayıcı-yazar metnin göstergesel teknoloji ile nasıl görsel hale getirileceği hususu üzerinde düşünür. Resmin teknolojisi ile romansı anlatım arasında kurulan

---

⁴ Pierre Brunel- Yves Chevrel, *Précis de la Littérature Comparée*, Paris: PUF, 1989, s. 264-265.

ilişki kelimenin en etkileyici biçimde resimleştirilmesini sağlar. Yazarın üslubu burada yerini kullanılan çekim tekniğine bırakır Bu çekim tekniği rejisörün gerçeği algılayışı ve hayal gücü ile yakından ilgilidir. Bu açıdan bakıldığında dünya edebiyatının büyük yazarlarının satırları, örneğin Zola'nın, Flaubert'in tasvirî üslubu bir tür "sinema öncesi edebiyatı"nı (précinema) oluşturmaktadır. Sinema, romanlarda tohum halinde bulunan ancak geliştirilmemiş bir yöntemi, hayata yeni bir bakış açısını dile getiren bir sanattır ve günümüzde geniş kitlelere ulaşabilme özelliğine sahiptir. Bergson ve Dostoyevski'nin psikolojik verilere dayanarak ruh tahlilleri yapan, yaşanan dinamik zamana bağlı kalarak gerçeği irdeleyen tarzı romanlarda olduğu kadar sinema endüstrisinde de dikkatleri çekmektedir. Sinema bir nevi eski hikâyelerin yeni bir yöntem ile anlatılması olarak da algılanabilir.

Romanların beyaz perdecye ya da ekrana akarılması romancıları da farklı bir açıdan etkiler. Yazar artık ekrana aktarılması kolay olan bir ifade, yeni bir teknik kullanmaya başlar. Burada artık karşılıklı bir ilişki söz konusudur. Roman sinemayı, sinema ise romanı etkilemektedir. Böylece 1930 lu yıllardan sonra roman yazarları ve senaristler gittikçe birbirlerine yaklaşmaya başlarlar. Bu yaklaşımda dil önemli bir rol oynamaktadır. Çünkü önemli olan dili kullanmak "gönderici-gönderge-alıcı" ilişkisini iyi kurmak zorundadır. Bir anlamda romanın senaryolaştırılması onun âdeta bir başka sistem içinde ifade edilmesi yani bir nevi tercüme edilmesidir. Kelimeler resimlere dönüştürmektedir. Burada da bir tür uyarılma-tercüme söz konusudur. Senaryo metnin başka dillere tercümesi gibi değerlendirilmelidir.

Bu noktada iki tür ile karşılaşırız.

a- Sine-roman (ciné-roman): bir filmin bir roman yazarı tarafından roman haline getirilmesi

b- Roman-film: Bir romanın senaryolaştırılması.

Her iki türde de bu işlemi yapan kişinin bakış açısının büyük önem taşır. Film ile roman arasındaki bu karşılıklı ilişki daha önceki yıllardan itibaren bir başka sahne sanatı ile roman/hikâye arasında yaşanmaktadır. Bir romanın veya hikâyenin tiyatrolaştırılması gibi. Başta Zola olmak üzere özellikle natüralist yazarlar romanlarını tiyatro haline getirirler. Gerçekçi bir roman ve tiyatro yazarı olan Pirandello'nun da bu tarz örnekleri varır. Gerçekçilik anlayışını açıkça ortaya koyduğu "Cosi é se vi pare" (Size nasıl geliyorsa öyledir.) bir piyestir. "Bayan Frola ile damadı bay Ponzà" isimli hikâyesi ise aynı temanın farklı bir tür içinde işlenmesidir.

Günümüzde gelişen teknolojinin imkânlarından yararlanarak mesajın sinema/televizyon aracılığıyla daha çarpıcı bir biçimde ve daha geniş kitlelere ulaştırılabilmesi bu ilişkinin roman-sinema-televizyon arasında yoğunlaşmasına sebep olur..

Romandaki keskin gözlemin yerini sinemada kamera üslenmektedir. 1925-1975 yılları arasına yayınlanan eserlerde Yedinci sanata (sinema) hatta televizyona telmih dikkat çekicidir. Romanlarda tasvir edilen tablolar, fotoğraflar hatta ruh tahlilleri resmetmeğe uygun çizilirler. Değişen mekânlar, hızla akan zaman,

zaman koridorları okuyucuda dilin her an resme dönüşebileceği merkezine dayanarak işlenmiş izlenimi bırakır. Yedinci sanat ve türevleri yani afişler, fotoğraflar ve televizyon metinde alıntılarda, metaforlarda, benzetmelerde yerlerini alırlar. Okuyucu bunu ilk anda hissetmese de ikinci bir okuyuş onu uyandıracaktır. Her okuyuşta metnin bir başka sırrını çözmek, romanın bir tür bilmece olması modern roman anlayışının önemli bir hareket noktası değil midir?

Bütün bunların dışında yaygınlığı romandan, yazılı edebiyattan çok daha fazla olan sinema ve türevlerinin toplumsal değişim üzerindeki etkilerinin araştırılması da bu alanın en önemli meselelerinden biri olarak karşımıza çıkar. Kùltürler arası ilişkilerde toplumu en fazla etkileyen kitle iletişim aracı televizyondur. Geçmiş yıllarda sadece romanlarda da kalan ve çoğu kadınlardan oluşan sınırlı bir okuyucu kitlesine ulaşan tesirler ve farklı medeniyetlerin özellikleri roman-sinema uyarlamaları ile görsel yolla çok daha geniş kitlelere ulaşmaktadır. Bir kùltürün tanınması göz, kulak aracılığıyla romandan çok daha zengin bir biçimde gerçekleşmektedir.

Olumlu yönleri ile ele alınırsa diğer kùltürlerin tanınması gereklidir. İnsan insanın ufkudur. Ancak toplumun gelenek ve göreneklerine uymayan bir yaşam biçiminin, davranış biçimlerinin, farklı gelenek ve göreneklerin bombardımanı altında kalan bir toplum düşünüldüğünde bu etkileşimin olumsuz tesirlerinin romanın tesirinden daha güçlü olacağı da açıktır.

Tüm bu veriler dikkate alındığında gelişen teknoloji sayesinde küçülen dünyamızda tesir araştırmaları zorlaşmakta hatta imkânsız hale gelmektedir. Günümüzde "küreselleşme" adı altında farklılıkları ve benzerlikleri ile bir kùltür mozağine ulaşmak amaçlanmaktadır. Ancak bu süreç içinde üçüncü dünya ülkelerini bir kùltür bombardımanına tutarken milli kùltürün alacağı yaralar da hassasiyetle üzerinde durulması gereken önemli bir meseledir.

